

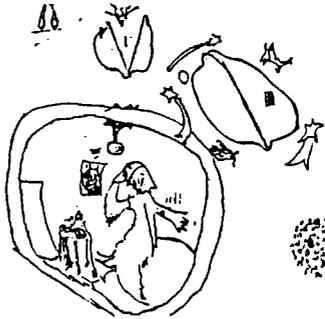
גישה לטיפוח תהליכים של הבעה מילולית יצירתית

מאת: אילנה אבן-טוב ישראל

הצורך בביטוי אישי

הסופרת האמריקנית, אנאייס נין, שהתפרסמה בזכות יומניה, אומרת על הכתיבה: "זה חייב להיות צורך, כמו שהים צריך להתרומם, ואני קוראת לזה נשימה".

הצורך לומר את האמירה האישית, בע"פ ובכתב, הוא כמו הגדרה עצמית. לגבי ילדים, כמו גם לגבי מבוגרים, הוא לפעמים צורך קיומי. ברצוני להביא מספר שירים של תלמידי, שיש בהם ביטוי לצורך הזה. ובשלב זה לא אכנס לפרטי התהליך.

אורי (גן 17)

אני מרגיש כמו בוטן
בתוך קליפה
הקליפה היא שעמום
ובחוץ מענין
ואני לא יכול לצאת

אורי היה בן עשר כשכתב את השיר הזה, בעקבות קריאת שירים בנושא האני, כשכלי הביטוי היה הלשון הדימויית.

הוא לא בלט בכתה ה', שהיו בה ארבעים ילדים, ולמעשה, זה היה הביטוי המילולי האישי הראשון שלו. רק בעקבות השיר, ובשיחה עם המחנכת, עמדתו על סגירותו ועל הקושי "לצאת".

עולמו של אורי בא לביטוי לא רק בלשון הדימויית, אלא גם בצורת הכתב, ושימו לב עד כמה האותיות הולכות וגדלות לקראת "ובחוץ מענין", ועד כמה הן קטנות "ואני לא יכול "לצאת".

גם הציור, המלווה את הכתיבה, מחזק את האמירה, ורק אצביע על החלונות המוגפים בסורגים בתוך הבוטן. הכל מבטא את תחושת הסגירות, שעומדים עליה בשיר.

האמירה הקצרה של ענבר, בת תשע, שנולדה על רקע של מצוקה, צועקת בכל אותיותיה, והוא נכתב ללא כל הכוונה, במהלך אחת הפגישות בכתה ד', כשהילדים נתרווחו בכסאותיהם, עצמו עיניים והקשיבו לעצמם.

אני רוצה לצעוק בכל הכוח!!!

אני רוצה לצעוק בכל הכוח,

אבל אמא ישנה,

שמשוה לא מסתדר

אז אני רוצה לצעוק בכל הכוח

רק לצעוק

השיר של גילי, בת אחת עשרה, "פותחת דף חדש", נכתב בעקבות שיחה אישית עמה, כשחשתי אצלה במצוקה הולכת וגוברת, שלא מצאה לה מקום לביטוי. באמצעות הכתיבה שחררה את הלחץ. השיר נכתב בשנה השניה להשתתפותה במפגשים לכתיבה.

השיר האחרון בשלב זה הוא שירה של אימבאט אסמרה, שעלתה ארצה מאתיופיה במבצע שלמה. היא כתבה אותו במאי 92, במפגש העשירי במקוה ישראל, שנה וחצי לאחר עלייתה, בהיותה בת חמש עשרה. מי שקשוב לשיר לא יכול שלא לחוש, שלא רק על קשיי השפה הוא מדבר:

תנו לי לדבר

תנו לי לדבר

אני אוהבת לכתוב לקרוא לדעת

להגיד לספר למסור לדורות הבאים:

אני רוצה לכתוב שירים

אך לא מכירה הרבה מילים

בעברית רק אמהרית מכירה

זו בעיה נוראה

רוצה לומר על החיים בעולם

על כוכבים בשמים

אני אוהבת לכתוב שירים

עדיין לא הצלחתי

אוי ואבוי לי

בלי עזרה לא יכולה

אני רוצה עבודה

תנו לי לדבר

27.5.92

אפשר לומר כי מבחינה מסוימת ה"קבלה" של הצורך הראשוני של האדם "לצאת" עם האמירה האישית שלו, הוותה נקודת מוצא לעבודתי החינוכית, שהתמקדה במשך חמש עשרה השנים האחרונות בטיפוח תהליכים של הבעה מילולית יצירתית בקרב ילדים ובני נוער בבתי ספר בחיפה, ועכשיו גם עם נוער יוצא אתיופיה.

זו גם מהווה נקודת מוצא למפגשים עם מורים-ות, ובעיקר במסגרת עבודתי במכללת "אורנים".

עיקרי הגישה

הכתיבה האישית יצירתית היא תהליך

תהליך הכתיבה הוא תהליך שמתרחש בזמן, ומתפתח כל הזמן, ולא רק ליד שולחן הכתיבה. כוליות האדם מעורבת בתהליך: רגש, אינטלקט, חושים, והוא פרי הנסיון הנפשי שלו, שנאגר ונאסף כל הזמן, והוא פרי האינטראקציה שלו עם העולם ועם עצמו.

על תהליך היצירה כותבת אספו - אסנת ברו, בת 16 שעלתה ארצה מאתיופיה ב 1989, לומדת בכפר הנוער הדתי - כפר חסידים.

כשרעיון עולה בראשי	מרגש את לבי ומשמחו
כשעולה משהו בראשי	כל גופי שבוי בידו.
מסתובב במוחי, מתגלגל	כשרעיון עולה בראשי,
ככדור, נדלק ונעלם	כל מחשבותי רק בו
כרמזור.	חייבת לעשותו,
כשעולה בראשי רעיון,	משתלט בי
מסתובב בתוכי, מנפץ את כולי,	ואין מנוחה.

18.5.93

יש לפנות מקום לתהליך

לתהליך הכתיבה האישית יש לפנות מקום זמן במערכת החיים, בסדר היום, במערכת השעות בבית הספר, יש להקצות לו "פינה" קבועה. וזה ענין של סדר עדיפויות, וזה ענין של מודעות ושל הבנת הצורך והחשיבות של הביטוי האישי בחיינו.

פגישה

"כל חיי אמת פגישה הם", מרטין בובר, "אני ואתה", עמ. 10

הפגישה או המפגש, היא המסגרת והיא המהות של תהליך ההבעה המילולית יצירתית.

המורה, המעורב בתהליך, הוא מפעיל ומופעל בעת ובעונה אחת, הוא נותן ומקבל. הדדיות מנחה את מערכת היחסים בינו ובין המשתתפים במפגש, והיא זיקת גומלין, שאינה בנויה על סמכותיות, אלא על דיאלוג וקשב.

דיאלוג

תהליך של כתיבה, בדומה לתהליכי יצירה אחרים, הוא תהליך של יחסי זיקה, של דיאלוג:

”ראיתי ציפור רבת יופי /
הציפור ראתה אותי.”

אומר נתן זך בשירו ”ציפור שניה”¹,
מבטא בהמשך את החד-פעמיות של מפגש-דיאלוג מעין זה.

”ציפור רבת יופי כזאת לא אראה עוד עד יום מותי.”

תהליך אמיתי של כתיבה הוא בדיאלוג המתמיד, שמנהל הכותב(ת) עם עצמו, עם עולמו הפנימי.

למשורר יאיר הורביץ: ”השירה היא דיבור / במקום שלעולם, / לעולם אין בו חיבור”².

השירה מבחינתו היא דרך ”חיבור” עם העצמי, אך גם ”דיבור” עם האחר. לגבי אנשים מסוימים, ובמצבים מסוימים, הכתיבה היא דרך יחידה ל”דיבור”, לתקשורת.

הפגישה מאפשרת את הדיאלוג: דיאלוג עם האני ודיאלוג עם הסביבה: עם העולם, שעמו אנו נמצאים באינטראקציה מתמדת, ודיאלוג עם הכותבים האחרים, בכלל זה המורה.

קשב

החיבור עם האני הוא חיבור שנוצר במצב של קשב. זהו מצב של פתיחות, שהוא מצב של פתח ליצירה, והמשורר יהודה עמיחי משווה אותו לתהליך של ”פתיחה” בלידה -

¹ זך נתן, ציפור שניה, כל החלב והדבש, עם-עובד
² הורביץ יאיר - ממלכה וחלוט, ד' הנורא, מתוך ”יחסים ודאגה”, הקיבוץ המאוחד

שיר

כמו בתחלת לידה:
יש כבר פתיחה.
די! לא יותר! כך לנוח.
("מאחורי כל זה מסתתר אושר גדול").
כשערוצי הקשב פתוחים, מתחיל תהליך אותנטי של יצירה.
קשב משמעו גם להיות קשוב לאחר.
מבחינה זו, למהות ה"סביבה" חשיבות רבה בטיפוח אווירה של קשב.

מהות ה"סביבה" המטפחת את התהליך

א. זוהי סביבה של "קבלה", היוצרת אווירה של אימון ובטחון, שבה כל פרט יכול להיות הוא עצמו, נאמן לזהותו ולצרכיו, ואשר בה הוא יכול לממש את הפוטנציאל היצירתי שלו באמצעות תהליכי הכתיבה.

ב. זוהי סביבה עשירה בגירויים:

זוהי סביבה עשירה בספרים: מיגוון של ספרים, זאנרים שונים של ספרי שירה ופרוזה, מה שמוגדר כספרות לילדים, ומה שמוגדר כספרות למבוגרים, אך עשוי לענות על צרכים של המשתתפים.
המפגש עם יצירת ספרות הוא מפגש עם הביטוי המוסיקלי שלה, עמו עם הביטוי הסמנטי והויזואלי שלה, והיבטים אלה יש להם חשיבות מיוחדת בהפגשה עם שירה, שהיא הביטוי המעוצם והמרוכז ביותר לנסיונו הנפשי של האדם.

קיימת אינטראקציה בלתי פוסקת בין כתיבה יוצרת לבין קריאה. יכולת הילדים והנערים להביע את עצמם בכתיבה מעוררת מוטיבציה לקריאת ספרות, כולל יצירות, שנכתבו על ידי כותבים צעירים, והפגשה עם יצירות ספרות מעשירה את נושאי הכתיבה, מעוררת את הדמיון, מפעילה את החושים, ומטפחת כלים ספרותיים לכתיבה.

סביבה עשירה בגירויים היא גם סביבה, המפגישה את הכותבים־זו עם יצירות מתחומי אמנות אחרים, כמו: צילום, ציור ומוסיקה, ועם עצמים מעולם הטבע.

מעורבות עם תחומי יצירה אחרים מפרה את הכותבים, ומעשירה את דרכי הביטוי האסתטי שלהם.
וביתר הרחבה בספרי - "המקום הסודי שלי - כתיבה יוצרת עם ילדים".

למורה תפקיד מרכזי במפגש

הוא מעצב במידה רבה את האווירה הפסיכולוגית, המאפשרת פעילות יצירתית.

הוא מסייע לכותבים לגלות בתהליך הכתיבה את הקול האישי האותנטי שלהם, הן בבחירת נושאים רלבנטיים לעולמם, והן בבחירת דרכי ההבעה. קשב היא נקודת המפתח להבנת תפקידו: קשב לעצמו, ומוכנות להביא למפגש את עולמו האישי, וקשב לצרכים המשתנים של המשתתפים. קשב לנאמר, וקשב למה שטרם נאמר. זהו תפקיד קשה, הדורש סבלנות רבה, גמישות, יכולת להשהות שפיטה, ובעיקר רגישות רבה ליחודיות של כל ילד.

כדי להנחות תהליכים של כתיבה, יש להתנסות בתהליך באופן אישי. אין זה מן ההכרח שיהיה משורר או סופר כדי לכתוב, עיקר החשיבות היא בהתנסות עצמה, המחדדת את הרגישות לאספקטים שונים של הכתיבה. רק מכוח ההתנסות האישית ניתן להבין את התהליך באופן משמעותי ולעודד את התפתחותו בקרב ילדים ומתבגרים. ויקטור פרנקל אומר בספרו "השאיפה למשמעות":
"אהבה הייתי אומר, היא הסגולה המאפשרת לו (לאדם) להבין את האדם האחר במלוא יחודיותו"
תהליך משמעותי של כתיבה מתחיל ומתפתח באהבה.

"אני אכן צגלה שבאתי מרחוק עם סחף של מים הזורמים מקצה צוף. אני"

אחה שלקח אתי מהים,

אחה מכל רגז מרגז עם אכה טובה שהביאה אתי מהים, אכה הו'

דרכים צלי כל הזמן.

אבל צכס' אני אחה מאלרת מכל רגז עם אי'נה האלרת, שתמיד

אלהבת ומצנ'קה לי אהבה כדבר יקר זה בצוף.

תמיד אשחקת אתי, מסלבת, מגלגלת, אמשית, מנסקת.

צבצ' הלא צהבהב, אני אלהבת את צבצ', זה הצבצ שנתנה לי אתי, וגם ע'

א' סאן צ' גבי ככאכ שנס' צ' / אנה סאן' שאבר בחורשה.
אני אכן אגלה איפה אלהבהבת
אני אמה אכל רגז ארגז"

אסנת-אספו ברו

ברצוני לייחד את החלק השני של דברי לתהליך עבודתי עם נוער יוצא אתיופיה, בכפר הנוער הדתי, כפר חסידים, שליד חיפה, ובמקוה ישראל, המדור הדתי, ולהתמקד בכתיבתה של מזל ברהנו.

בתחלה נפגשתי עם הקבוצה בכפר חסידים. זה היה במרץ 1991, שנים עשר בנים ובנות, עכשיו בני 15-16, בכתה ט-י. מהם נשאר גרעין קבוע של שבע בנות ובן אחד, שמתמיד לבוא, מרצונו החופשי, כל יום שלישי אחה"צ לחדר קטן בספריית המוסד. הפגישה היתה של שעה וחצי כל אחת, ועכשיו היא מתארכת גם עד שלוש שעות. שתי בנות מהמשתתפים, הגיעו ארצה במבצע משה ב-1985, והשאר הגיעו ב-1989.

כולם מאיזור גונדאר באתיופיה. כולם עברו את מסע התלאות לארץ דרך סודן. שניים מהם לא ידעו קרוא וכתוב באמהרית: שלמה מניסן היה רועה צאן, ומזל ברהנו היתה עם אימה בבית. אני מדגישה זאת, כי שניהם הפכו לכותבים מובהקים בתהליך: אפשר לומר, כי מזל ברהנו היא משוררת, ושלמה הוא כותב פרוזה מוכשר.

את המפגשים במקוה ישראל התחלתי בפברואר 1992, שתי קבוצות מכתה ט-י, בנות, גילאי 15-16, ברובן מאיזור גונדאר, שהגיעו ארצה במבצע שלמה דרך אדיס אבבה.

כל פגישה מתקיימת שעה וחצי, עכשיו בחדר מיוחד, שיש בו גם ספריה כתתית, שרכשנו מכספי פרס על כתיבתן.

הספריות בשני המרכזים כוללות גם את האנתולוגיות, שהוצאנו השנה, שירים וסיפורים מפרי עטם. כותרת האנתולוגיה במקוה ישראל היא פתגם אתיופי - "אהבה באהבה קונים / ולא בכסף".

הכותרת שבחרו בכפר חסידים היא "לשנות את העולם".
המבחר שנכלל הוא חלק קטן ממה שנכתב השנה, ונאסף בדפדפות האישיות שלהם.

הנושאים נוגעים בכל מה שמעסיק את עולמם: שירים וסיפורים, המתייחסים לכפר הולדתם: פרידה מקרובים וחברים, מבעלי חיים, שהיוו חלק בלתי נפרד מהמשפחה. פרידה מנופים ומקומות שאהבו. אורח החיים, כשפי שבא לידי ביטוי בסיפורי העם והפתגמים.

המסע לסודן, הכאב, הגעגועים לאח ואחות, לאב ואם שאבדו בדרך. חלומות שהם חולמים, ההתפכחות במפגש עם ירושלים, היא ציון. הם כותבים על האפלייה, בגלל צבע עורם, על החיים בפנימיה, ועל החיפוש והתהיה. אספואסנת ברו כותבת:

נודדת אני תמיד בין אמת ושקר	געגועי סוחפים אותי לכפרי היפה
מחפשת אני את אלוקי ישראל	לבי נכסף אל ההרים הירוקים,
מחפשת אני את האמת האמיתית	אל מי הנחל הזורמים בכל פינה
מחפשת את העולם האוהב	לבי הולך אל העבר
מחפשת אהבה לכל אדם בתכל	בעת קוששי עצים להסקה
מחפשת את ילדותי בין העצים	כאשר נעתי בין זרמי המים.

הפגישות הראשונות הן פגישות היכרות, גישושים ראשונים להידברות, אני מספרת על עצמי, מה הביא אותי אליהם, מנסה לקלוט את שמותיהם: טגסט, תדלה, צהיי, ברטוקון, אימבאט, אספו, בליינש. ההתנסויות הראשונות קשורות לשם: משחק עם התבנית המוסיקלית של השם, אקרוסטיכון שמות, שיחה על משמעות השמות. יצירת כרטיס ביקור אישי.

אני מביאה לפגישה שירים וסיפורים, שאני חושבת שידברו אליהם, קוראת ומספרת סיפורי עם, מביאה סיפורים ושירים שכתבו בני נוער אתיופי, מפגישה אותם עם ספרי צילום וציור, עם עצמים מן הטבע, ובעיקר מסייעת להם להפגש עם עצמם: מספרים חלומות, נזכרים בפרטים מהעבר.

כפי שהוזכר בעיקרי הגישה, מתן לגיטימציה לעולמם הפנימי הוא תנאי ראשון ליצירת אורה של אימון, שמאפשרת ביטוי אישי. זהו תהליך שנטווה לאט, בהרבה סבלנות, קשב ואהבה.

בד בבד עם יצירת סביבה תומכת, הפגישה מפתחת את כלי ההבעה של הכותבים. גם תהליך העיבוד של היצירה הוא תהליך המתפתח בזמן, ואין לכפותו על הכותב, בודאי לא על הכותב בראשית דרכו. יש לאפשר הבשלה לקראת אותו שלב, שבו הכותבים מעוניינים לשכלל את יצירתם הספונטנית, ולתת לה גם ביטוי ספרותי אמנותי. חברים או המורה רשאים להציע שינויים בהתייחסות לטכסט, אך האחריות לשינויים היא תמיד אחריותו של הכותב, והיא נעשית בהתאם לרצונו, ובהסכמתו.

והרי כמה מהנקודות, שהתיחסנו אליהן בתהליך העיבוד:

1. התמקדות: סביב נושא מסוים, או דימוי מרכזי, או תבנית לשונית ריתמית.
2. ניפוי: סינון הטכסט מאמירה עודפת, ניפוי ממלים כלליות, מדימוי נדוש.
3. העשרת הטכסט: רגישות לפרטים, המוסיפים חיוניות ומלאות לתיאור.
4. עריכה מחדש: אירגון מחדש של משפטים, צירופים או מלים בטכסט.
5. חלוקה לשורות, שהיא ביטוי לאמירה הריתמית של השיר, לקצב הנשימה שלו.
6. סימני פיסוק: בדיקת מיקומם בטכסט, הוספת סימני פיסוק, או השמטתם.
7. תיקון שיבושי לשון, או שגיאות כתיב.

המטרה היתה להפוך את הכתיבה במשך התהליך לכלי ביטוי אישי לכל הזמן, ולא רק במפגש.

ואכן, כל הכותבים בכפר חסידים הפכו לכותבים עצמאיים, שכתבתם מתרחשת בעיקר בינם לבין עצמם, והמפגש הוא מקום וזמן לשיתוף. מרבית הכותבות במקוה ישראל הפכו לכותבות עצמאיות, למרות שאצלן בעית השפה היא עדיין בעיה מרכזית, ואמהרית היא עדיין השפה העיקרית בתקשורת הבינאישית שלהן.

כדי להדגים את תהליכי עבודתי איתם, אתמקד בהתפכחות כתיבתה של מזל ברהנו מכפר הנוער הדתי. מזל ברהנו

בת 16, בכתה י' סיעודית, ארבע שנים בישראל, עברית היא שפת הקריאה והכתיבה הראשונה שלה.

קולה של מזל רך ומהוסס. בפגישותינו הראשונות השפילה מבט. רק עכשיו, שנתיים לאחר אותה פגישה ראשונה בספרייה, היא מעיזה לומר בקול את אשר יש לה לומר.

כתיבתה היתה לה לפה. גם כשהיתה מגומגמת, היא הרגישה צורך עז לכתוב, והיומן היה כלי הביטוי הראשוני שלה, מעין "מעבדה" רגשית ולשונית.

בפגישת ההיכרות, כשהיא כותבת אסוציאציות לתבנית שמה באקרוסטיכון, מתגלית הזיקה המיוחדת לאימה, שבאה לביטוי אחר כך בשירה.

מ' ברה-ני' מ' ז' ק' ה'

ש' מ' = ש' ט'

ל' מ'

בפגישה הרביעית מזל כותבת חלום שחלמה, בפגישה החמישית היא חושבת לכתוב על המסע ארצה, אך אינה מגיעה לכלל ביטוי בנושא זה, אלא בשלב מאוחר יותר בכתיבתה השירית, ובאופן עקיף.

בפגישה הששית היא כותבת סיפור עם ששמעה מפי אחותה סנאי על הקופה החכמה.

לפגישה השמינית, לאחר מבצע שלמה, היא מביאה קטעי יומן שהתחילה לכתוב. היומן נכתב בפרוזה, יש בו סיפורים, אך בעיקר הוא נותן ביטוי לחוויות היומיום, כמו הקטע הבא, שנכתב בעקבות מבצע שלמה, כשאחותה וסבתה הגיעו לישראל אחרי שבי ממושך בסודן.

והרי שני שירים, שהיא כתבה ב-18.12.91

השיר הבא נכתב באותו יום -

אמא, היית לבנה
אמא, היית לבנה
ופתאום הפכה שחורה.
אני לא מבינה.
עמדתי לידך וקראתי בשמך
אמא... אמא
ממך לא שמעתי מלה.
שחקתי עם סבא
ערכ צהרים בוקר,
תמיד בשמחה.
הלכתי עם דודתי הקטנה
לשחק כגנתנו היפה.
וסבא נשאר לבדו.
כשחזרנו קבלנו הודעה,
ההודעה היתה עצובה.
במקום מלכה אמרתי שירית
במקום שרה אמרתי שירית
כי רק שירית נשארה בתוך לבי.

חלמתי חלום בלילה
שקראתי בשמך שמחה שמחה
ושאלתי שאלה
ממך לא שמעתי תשובה.
לא יכולתי להרדם הלילה
מרוב הגעגועים לאמא
הדמעות זולגות בעיני
ומטתי רטובה.
אמא, את באמצע הדרך
ואחריך צועד אחיך תלאה
צעוף בידך, תינוק בגבך,
אמא, עדיין את באמצע הדרך
ודמעות זולגות בעיניך
בעיניך זולגות דמעות
ואינני מבינה את הסבות.
אולי זה מרוב געגועים לילדך
ישבתי ליד הדלת
בעיני זולגות דמעות,
איני מבינה את הסבות.

התייחסות לשירים

כל אחד מהמשתתפים קבל עותק של שני השירים. קראנו אותם קריאה קולית פעמיים, ונימת הגעגועים, ביחוד לאם, עוררה געגוע גם אצלם. רגשות אחרים, שהשיר טעון בהם, לא עלו בשלב זה של השיחה, וגם לא לאחר מכן, גם מזל לא בקשה לפרט יותר ממה שאמרה בשיר. מבחינת נושאי השיר, ההבחנה היתה, שיש בשירים התייחסות לכמה דמויות: אימה, סבא שלה, שמחה המטפלת ושירית המדריכה.

מיקוד

ההצעה הראשונית היתה לחלק את בתי השיר למספר שירים בהתאם לנושא השיר, ולהתמקד בשלב זה בשיר על האם, שהיה קרוב למזל במיוחד. בשיר הראשון הוצע לוותר על הבית הראשון, שאינו מתקשר לשאר בתי השיר, וכן על הבית האחרון "ישבתי ליד הדלת", שיש בו חזרה שאינה מוסיפה לנאמר. בשיר השני רק הבית הראשון היה רלבנטי לנושא.

חלוקה לשורות

צורת עימוד השיר על הדף היא ביטוי לריתמוס של השיר, לתנועה הפנימית שלו, לקצב הנשימה שבו הוא נקרא. מזל קראה את השירים קריאה קולית, והרגשנו שיש התאמה בין קצב הקריאה שלה לבין חלוקת השורות, מלבד שני מקומות, שבהם היתה הפסקה ריתמית, שלא נתנה לה ביטוי - "אולי זה מרוב הגעגועים / לילדך", וכן - "עמדתי לידך וקראתי בשמך / אמא.. אמא / ממך לא שמעתי / מלה". בעקבות ההתייחסות היא חילקה אחרת את שתי השורות האחרונות.

כותרת השיר

לא לכל שיר יש כותרת. כותרת בדרך כלל נוצרת בעקבות השיר, לפעמים בעקבות דיאלוג מאוחר של הכותב עם השיר, ובדרך כלל זוהי שורה או צירוף מהשיר, שנותנים רמז לפענוחו. "אינני מבינה!", זו הכותרת שמזל בחרה לשיר על אימה, נותנת בכך ביטוי לתחושת הבלבול שחשה, בעיקר בקשר לזהותה: "אמא, היית לבנה / אמא, היית לבנה / ופתאום הפכת שחורה / ואני לא מבינה".

הפיחות שחל ביחס לצבע השחור בארץ, והמודעות שמתחילה לערער את מה שהיה מקובל ויפה, מופיעה בעבודות של תלמידים אחרים, והיא בעיה

שמעסיקה אותם במודע ושלא במודע בתהליך קליטתם בארץ.
גם אוזלת היד של האם בולטת בשיר: "עמדתי לידך וקראתי בשמך / אמא...
אמא, / ממך לא שמעתי / מלה"

להלן השיר "אינני מבינה!" בעקבות תהליך העיבוד שעבר -

אינני מבינה!	אינני מבינה
אינני מבינה כלום	ואינני מבינה
לא יכולתי להרדם הלילה	אולי זה מרוב הגעגועים
מרוב הגעגועים לאמא	לילך
בדמעות זולגות בעיני	אמא, היית לבנה
ומטתי רטובה	אמא, היית לבנה
אמא את באמצע הדרך	ופתאום הפכת שחורה
מאחריך צועד אחיך תלאה	ואני לא מבינה
צעיף בידך תנוק בגבך	עמדתי לידך וקראתי בשמך
אמא, עדיין את באמצע בדרך	אמא... אמא,
ודמעות זולגות בעיניך	ממך לא שמעתי מלה

באותו יום היא כותבת שני שירים נוספים, שבהם היא מנהלת דיאלוג עם המדריכה שלה שירית, ועם אם הבית, מרים. במפגש הקודם קראנו את שירו של נתן זך "ציפור שניה", שהוזכר כבר, והחיבור שלה לשיר בא לביטוי בכתיבתה -

"ראיתי את שירית	אני אני חולה ושכבתי,
ושירית ראתה אותי	ראיתי את מרים
שירית רחמנית כזאת	ומרים ראתה אותי
לא אראה עוד לעולם	ובאה לעזרתי.
עד יום מותי".	מרים רחמנית כזאת לא אראה
	לעולם
	עד יום מותי".

יחסי הגומלין בין קריאת שירה לכתיבתה, שהוא נושא לעיון בפני עצמו, באו לביטוי מעניין בכתיבה מאוחרת יותר שלה, ולהלן שתי דוגמאות. הראשונה ממאי 92, בעקבות קריאת שיר של מירה מינצר יערי "אמא שלי". (מספרה - "מי שנשאר עם עצמו הוא כבר לא לבד").
השיר משרטט באמצעות אביזרי לבוש את אמא שלה: "שמלה כחולה וישנה" ולא "צוארון לבן עגול", ו"חגורה דקה, נסגרת באבזם כחול", ו"סכת כסף קטנה

וחרזו כתום", שעונדת על השמלה בערב פסח, וש"נתן אבא לאמא במתנה, / בזמן שאבא עוד חי ועוד היה".
לכאורה תיאור אוביקטיבי, אבל בחירת הפרטים אינה מקרית, והיא מציירת דמות ומערכת יחסים.

לאחר שאנו קוראים את השיר קריאה קולית מספר פעמים, אני מבקשת להעלות אותם פרטים, השמורים בזכרונם, ומיוחדים לאימותיהן: קול, מראה, פרטי לבוש, מעשה וכד'.
מזל כותבת -

אמא שלי

לאמא שלי יש קול יפה	לאמא שלי יש שמלה יפה
כשאני רוצה לישון ולא נרדמת מהר	שקבלה מתנה מאביה
לפעמים אני בוכה	שהוא חי ועוד היה
ואמא שלי מתחילה לשיר לי שיר	היא שומרת אותה בארון מיוחד
את השיר שלה	ואת עגיל הזהב
לאמא שלי יש אצבעות יפות	שקבלה מאמה.
וטבעת, ועגיל זהב יש לה	
אני אוהבת שהיא מחייכת	
כשאנחנו יושבים ומצחיקים אותה	

הדוגמא השניה היא מנובמבר 93, כאשר קראה בהמלצתי את שירי רחל. השיר "אקבל את הדין", נכתב בחדרה בעקבות השיר של רחל "אקבל את הדין, אין תלונה בלבי".

אקבל את הדין

שוב אני מנסה, / שוב אני מנסה / בדרך אחרת / להיות חניכה / לפי המסגרת, / זה מה שיהיה, / כך אני חושבת / אקבל את הדין, / אין תלונה בלבי / אעשה את הכל, / אשרי, היא תאמר / לי.
19.11.93

הקשר המיוחד לאימה, כמו הקשיים שהיא מתמודדת איתם בתהליך קליטתה, הם מוטיביים מרכזיים בכתיבתה.

והרי קטעים משירים שהיא כותבת בשנה האחרונה -

האוזן שומעת הכול	בוקר בלי אור
האוזן שומעת הכול	לילה בלי ירח
מעבירה למוח שיפתור.	יום בלי שמש
אני חולה, כואבת לי הבטן	צחוק בלי אמש
כואבת לי חזק	שאלתי את עצמי למה
למי אפשר לומר	עוד לא קבלתי
	תשובה.

21192

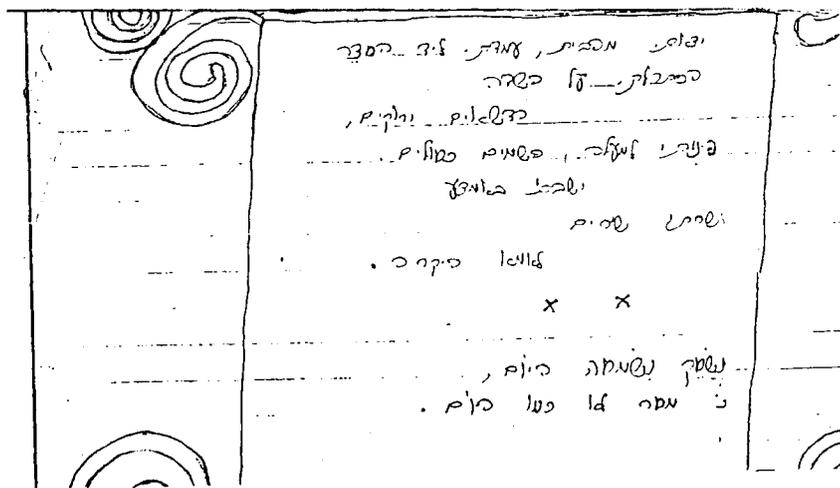
בתרבות האתיופית לבטן משמעות מיוחדת, היא מרכז הרגשות, ובשיר אחר שלה, במרץ אותה שנה, כשהיא שוכבת חולה בחדרה, היא כותבת -

להגיד	בטני, בטני מלאה
תודה.	בהתרגשות.
והגעגועים למורתי אילנה.	לעזור, לרחם,

(בהקשר זה, אזכיר משפט מאילנית ברוהון, שכותבת, בעקבות קריאת "ציפור הנפש" למיכל סנונית - "בבטן יש לי מגרה של געגועים".)

את השיר "לאמא היקרה" היא כותבת לראשונה בינואר 92. השיר זוכה לעיבוד נוסף באפריל אותה שנה, בו היא מוציאה את הבית האמצעי. בעיבוד החדש הוא זוכה גם לעיצוב צורני.

לאמא היקרה

השירים הבאים נכתבו מדצמבר 92 עד מרץ 93, כולם נכתבו בחדרה, בתחלה ביומן, ואחר העתקו לקראת המפגש, שם קראנו אותם במשותף. מלבד תיקון שגיאות כתיב, ולפעמים הערה לגבי פיסוק, לא עברו כל שינוי. כשקוראים את שיריה של מזל, אי אפשר שלא להבחין בסגנון הכתיבה המיוחד, שפיתחה במשך הזמן שאנו נפגשים. כתיבתה האינטימית צומחת מתוך עולמה האישי במבחר מלים פשוט, בחזרות, שיוצרות ריתמוס מיוחד לה, שבא לביטוי גם באופן חלוקת השורות. אך מה שחשוב במיוחד לגבי מזל הוא, שהמלים הפכו לה לכלי ביטוי משמעותי בדיאלוג המתמשך, שהיא מנהלת עם עצמה ועם אחרים בתהליך קליטתה בארץ.

והרי כמה מהשירים -
 איפה הבית שלי
 שנתי נודדת
 ירושלים הקדושה
 השמש יורדת השמש עולה
 להציל את הנשמה
 בא לי לצחוק

ירושלים הקדושה

לאיזה עולם
 אני בא
 לא יודעים
 להבריל
 בין טוב לרע
 עולם אכזר
 עולם אחר
 לגמרי
 לאיזה עולם אני
 הגעתי
 שתיתי מהמים,
 מר לי.
 ירושלים הקדושה,
 עיר ציון שלי,
 אני בא אליך
 תקבלי אותי.

שנתי נודדת

שנתי נודדת
 כן, אני עייפה
 רוצה לישון
 בלי שום מחשבה.
 הגשם לא פוסק
 קולו פחד גורם
 עננים מסתובבים
 צועקים בשתיקה
 אולי יגלו לי,
 אולי יגלו לי סוד
 מהארץ הקדושה.

איפה הבית שלי

איפה הבית
 שבו אני נולדתי,
 איפה הבית שלי,
 איפה הבית
 שאני מאוד אהבתי.
 תראה שתאמין
 לי
 שם אני נולדתי,
 בין העצים
 שחקתי.
 ענף פורח
 תמיד בחצרי
 בצילו נחתי
 את פירותיו
 אני תמיד אכלתי.
 מה קרה לי

השמש יורדת השמש עולה	להציל את הנשמה	בא לי לצחוק
השמש יורדת	מה אכל, מה אשתה	בא לי לצחוק
השמש עולה	בטני מקרקרת	בא לי לצחוק
ואני באמצע	לשוני דבקה לחכי	גם לבכות
צורחת צועקת	אנשים מוזרים	מחייכת
הצילו, הצילו	אנשים אכזרים	בעיני הדמעות
פשוט מתעלפת	נמצאים סביבי.	זולגות
אנשים מסביבי	מה אכל, מה אשתה	אין לי מלים
וכל השכנות	בטני מקרקרת	לפני עומדים
אמרו לי חולה	לשוני דבקה לחכי	שני עולמות
והיא משוגעת.	אנשים מוזרים	אחד מימין
	אכזרים	אחד משמאל
	נמצאים איתי.	שם אני נמצאת
	להציל את הנשמה	שם אני חיה
	להציל את חיי נברא,	מחייכת, משחקת
	להציל את הנשמה	לפעמים בוכה.
	להציל את חיי	
	איש בא.	

ביבליוגרפיה

- אבן-טוב ישראל, אילנה - המקום הסודי שלי - כתיבה יוצרת עם ילדים", הוצ. עם עובד, 1984.
- אברקומבי, לסלס - "עקרונות בקורת הספרות", הוצ. ע"ש י"ל מאגנס האוניברסיטה העברית והוצ. יבנה, תש"י.
- בובר, מרטיין - "בסוד שיח", מוסד ביאליק, ירושלים, 1973.
- גולדברג לאה - "חמשה פרקים ביסודות השירה", "עיונים", ירושלים תש"ז.
- "הבעה בכתב בביה"ס היסודי: תהליכים, הישיגים, ועמדות - דו"ח מחקר - משרד החינוך והתרבות, המינהל הפדגוגי, האגף לתכניות לימודים, ירושלים, אונב. ת"א, בי"ס לחינוך (1989)

Heard Georgia: For the Good of the Earth and the Sun - Teaching Poetry, Heinemann, Portsmouth, N.H., 1980

Nin Anais: A Woman Speaks: Ed: E.J. Hinz, Chicago, Swallow Press, 1975

McCormick Calkins Lucy with Shelley Harwayne - Teachers College, Columbia University, Heinemann, Portsmouth

Anderson, N.H. (Ed) Creativity & its Cultivation, New York, Harper & Row 1959

Rogers Carl, R., On Becoming a Person, Boston Houghton Mifflin Co. 1961